

Kolodvorska ljekarna u Zagrebu –
na pragu novog doba*The Railway Station Pharmacy in Zagreb –
On the Threshold of a New Age*Stella Fatović-Ferenčić¹, Jasenka Ferber Bogdan²¹Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Zavod za povijest i filozofiju znanosti

Odsjek za povijest medicinskih znanosti

10000 Zagreb, Gundulićeva 24

²Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Kabinet za arhitekturu i urbanizam

Arhiv za likovne umjetnosti

10000 Zagreb, Gundulićeva 24

Sažetak U ovom radu rekonstruiran je kontinuitet djelovanja Kolodvorske ljekarne oslanjanjem na izvorne dokumente i rukopise pohranjene najvećim dijelom u pismohrani Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU. Iznesen je slijed vlasnikâ/zakupnikâ ljekarne te su identificirane lokacije, današnji smještaj, uređenje te razina zaštite negdašnje Kolodvorske, a danas Gradske ljekarne smještene na Tomislavovu trg 13 u Zagrebu. U godini kada se proslavlja 130 godina od utemeljenja Farmaceutsko-biokemijskoga fakulteta, obilježava se i 130. godišnjica rođenja Stanislava Ilakovca, prvog vlasnika Kolodvorske ljekarne, te 70. obljetnica smrti dvojice njezinih istaknutih vlasnika Stanislava Ilakovca i Ivana Vranića. Za dvije godine ova će ljekarna proslaviti 90 godina svog kontinuiteta – dobra prigoda da se njezina povijest zabilježi, a dokumentacija i preostali sačuvani inventar popiše i sačuva.

Ključne riječi: zagrebačko ljekarništvo – povijest, 20. stoljeće, Stanislav Ilakovac, Ivan Vranić, Kolodvorska ljekarna, Zagreb, Hrvatska

Summary We have reconstructed the continuity of the Railway Station Pharmacy using the archival sources from the Division for the History of Medical Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts. In this paper, we have presented the chronology of its ownership, its locations in the past, its recent position at Tomislavov trg 13 in Zagreb and its preservation level. In the year in which we celebrate the 130th anniversary of the Faculty of Pharmacy and Biochemistry and the anniversary of Stanislav Ilakovac's birth, we also mark the 70th anniversary of death of the Pharmacy's two prominent owners (Stanislav Ilakovac and Ivan Vranić). In two years, this pharmacy will celebrate its 90th anniversary - a good opportunity to record its history, and to preserve and record its remaining documents and inventory.

Key words: the history of Zagreb's pharmacies, 20th century, the Railway Station Pharmacy, Stanislav Ilakovac, Ivan Vranić, Zagreb, Croatia

Na prijelazu 19. u 20. stoljeće željeznički promet, uz industriju, snažno utječe na razvoj prostora i promjenu sociokulturne dimenzije južnog dijela grada Zagreba. Iako je ovaj oblik prometa prisutan u Zagrebu već od 1862. godine, kada se otvara Južni, danas Zapadni kolodvor, najveći zamah dobiva izgradnjom Glavnog kolodvora 1892. godine (tada pod imenom Državni kolodvor), prema projektima mađarskog arhitekta *Ferencsa Pfaffa* (1). Reprezentativna glavna zgrada oblikovana u neorenesansnom stilu s elementima neoklasicizma, bogato je urešena skulpturama i dekoracijama. Zagrebački kolodvor, kao i mnogi drugi eu-

ropski kolodvori, povezuje dvije različite vrste prometnog prostora – gradski i željeznički, što se odražava i u njegovoj vanjštini. S jedne strane kolodvor je svojim monumentalnim pročeljem dio urbane strukture, dok mu jednostavnije naličje odgovara funkciji željeznice.

Uz Glavni kolodvor gradi se i strojarnica državne željeznice, kao i zgrada *Direkcije ugarskih državnih željeznica* u Mihanovićevoj ulici, također projekti *Ferencsa Pfaffa*, a godine 1901. izgrađena je i uskotračna prigradska željeznica od Zagreba do Samobora.

Početak 20. stoljeća u Zagrebu živi više od 60.000 stanovnika. U to je vrijeme nastalo strogo središte današnjega grada, a to je prostor omeđen sa zapada otprilike Ljubljanskom ulicom, s juga željezničkom prugom, Mihanovićevom ulicom i Glavnim kolodvorom, s istoka Draškovićevom ulicom, a sa sjevera Jurišićevom ulicom, Trgom bana Josipa Jelačića i Ilicom. Industrijska zona grada pratila je željezničku prugu na zapad i istok. U tom se području, osim gradskog vodovoda, nalazila i najveća koncentracija industrije – nekoliko ciglana, tvornica parketa, duhana, piva i slada, sapuna, cikorije i kavovine. U tzv. željezničkom trokutu, na prostoru današnjega Studentskog centra i Tehničkog muzeja, nalazili su se velika pilana i tramvajsko spremište (2).

U to vrijeme spoj industrije i željeznice, proizvodnje i transporta postaje jamstvo napretka, donosi novu ideologiju i određuje drugačiji smjer razvoja društvenih odnosa. To je razvidno u svim sferama društvenog života, pa tako i na razini ljekarničke struke i njezinih predstavnika.

Među brojnim ljekarnicima prvih dekada 20. stoljeća Stanislav Ilakovac (1882.-1942.) (slika 1) čini onu vidljivu prekretnicu koja označava početak drugačijih vremena. On je po svom svjetonazoru, socijalnoj osjetljivosti, načinu života i lijevoj orijentaciji simbol vremena koje nagovještuje pad konzervativnog svijeta naslijeđenog vlasništva i kapitalistički ustrojenog poslovanja. Njegova se ljekarna ne zove ni *Dvorskom*, ni *Kardinalskom* niti nosi ime nekog sveca. Nazvavši je *Kolodvorskom*, Ilakovac je svojoj ljekarni

Slika 1. Stanislav Ilakovac (1882.-1942.), prvi vlasnik Kolodvorske ljekarne (lit. br. 3), ljubaznošću obitelji Efendić

274

MEDICUS 2012. Vol. 21, No. 2, 273 - 287

dao ime koje upućuje na drugačiju komunikaciju, poslovanje i odnose. Jer otkako je izum željeznice osvojio svijet, oblikovala se i predodžba da ta vrsta transporta zbližava ljude ne samo prostorno već i socijalno, potičući time nade u mogućnost jednakosti svih društvenih slojeva. Kolodvorski kompleks i njegov okoliš, smješten na marginama Donjega grada, uz ostala industrijska zdanja tog dijela grada, pripada svim društvenim klasama i teško da bi se ijedan ljekarnik onog vremena svojim svjetonazorom mogao bolje uklopiti u ovaj krajolik od Stanislava Ilakovca.

U pismohrani Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU sačuvan je dio dokumentacije ovoga ljekarnika. Riječ je o rukopisima njegovih objavljenih i neobjavljenih radova, računima, privatnim pismima, pristupnicama različitih društava te zbirci promidžbenih letaka i brošura onovremenih farmaceutskih i ostalih tvrtki koje su poslovale s ljekarničkim staležom. Ova građa čini solidno polazište u rekonstrukciji pojedinosti iz života i rada ovog, za povijest hrvatskog ljekarništva važnog i istaknutog ljekarnika. Do sada je o Stanislavu Ilakovcu objavljeno nekoliko članaka. Prvi je objavljen u Farmaceutskom vjesniku 1929. godine u povodu 25. obljetnice njegova magisterija. To je jedini sadržaj objavljen za vrijeme njegova života (3). U autorstvu Milana Berkeša, Ilakovčeva suradnika i prijatelja, objavljena su sljedeća dva članka u Farmaceutskome glasniku (4, 5), a znatno kasnije i tekst natuknice u Hrvatskome biografskom leksikonu sv. 6. koji potpisuje Jasna Šikić (6). Uz navedeno u opsežnom članku o razvoju Farmaceutskoga glasnika na Stanislava Ilakovca osvrće se i povesnik farmacije Hrvoje Tartalja, analizirajući njegovu ulogu kao urednika ovoga glasila (7). Na web-stranicama povesnog portala (8) iznijete su uglavnom osnovne informacije iz Ilakovčeva životopisa bez uporišta u literaturi ili izvorima. Svi navedeni članci bave se većim dijelom osobnošću i političkim angažmanom ovog ljekarnika. Kronologija vlasništva, lokacije i poslovanje Kolodvorske ljekarne, kojoj je Ilakovac tijekom 13 godina bio vlasnikom, do sada nije napravljena, niti se itko njome bavio.

U ovom radu rekonstruirat ćemo kontinuitet djelovanja Kolodvorske ljekarne oslanjajući se na izvorne dokumente i rukopise pohranjene u pismohrani Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU. Korigirat ćemo podatke vezane uz godinu Ilakovčeva rođenja te na temelju sačuvane dokumentacije dopuniti Ilakovčev životopis do sada nepoznatim elementima. Iznijet ćemo slijed vlasnikâ/zakupnikâ ljekarne nakon Stanislava Ilakovca te na temelju građevinske dokumentacije identificirati lokacije, današnji smještaj i uređenje te razinu zaštite negdašnje *Kolodvorske*, a danas Gradske ljekarne.

Stanislav Ilakovac – ambiciozni i buntovni ljekarnički suradnik

Prema podacima iz matične knjige rođenih Stanislav Ilakovac rođen je u Vinkovcima 5. studenoga 1882. godine, u obitelji Nikole Ilakovca, profesora na vinkovačkoj gimnaziji. Krštenje je obavio župnik Jakob Stanojević 13. studeno-

ga iste godine (9). U rodnim je Vinkovcima pohađao pučku školu i 6 razreda gimnazije. S nepunih 17 godina 11. srpnja 1899. stupio je u praksu kod nasljednika tada već pokojnog ljekarnika *Felixa Kirchbauma* u Vukovaru. Providnik je ondje bio ljekarnik Polašek od kojeg Ilakovac dobiva prve lekcije iz struke. Kratko vrijeme kao pripomoć radi i u osječkoj ljekarni ljekarnika Bularta. Dana 26. lipnja 1900. odlazi u Bosanski Šamac u netom otvorenu ljekarnu mr. *Valerijana Rittermanna*, gdje ostaje do konca svoje prakse, tj. do 19. rujna 1902. godine. U Sarajevu je položio i tirocinijски ispit (3).

Na studiju u Grazu druži se s nizom južnoslavenskih studenata i to ga aktivno razdoblje određuje ne samo u stručnom već i društvenopolitičkom smislu. Promoviran je u magistra farmacije 20. srpnja 1904. godine. Za vrijeme studija, 1. listopada 1903., u 46. godini umire mu otac (10).

Nakon povratka u domovinu već 1. kolovoza 1904. godine nalazi se za recepturom u vinkovačkoj ljekarni mr. Alemana, a 8. lipnja 1906. stupa u kondiciju mr. Edi Redlichu u Gradskoj ljekarni u Zagrebu, u kojoj ostaje i nakon što ju kupuje mr. Žiga Ključec, tj. do 22. veljače 1908. Mjesec dana potom radi u Beogradu u Viktorovićevoj ljekarni, potom tijekom godine i pol ponovno radi u Vinkovcima, a 15. siječnja 1910. postaje providnikom ljekarne u Zvorniku. Kratko vrijeme kondicionira i u franjevačkoj ljekarni u Virovitici kod ljekarnika Ivana Besa. Ponovno je u Zagrebu 1912. godine, gdje 15. svibnja stupa u službu kod ljekarnika Hinka Brodjovina u zrinjevačkoj Dvorskoj ljekarni *K Zrinskom*. U ovoj će ljekarni raditi u kontinuitetu osam godina (3-6).

Nemirnoga duha i otvorene prirode, s iskustvom stečenim službom u različitim ljekarnama Hrvatske, Srbije i Bosne, mladi Ilakovac započinje sa svojim aktivnostima i u sklopu novoosnovanoga Hrvatskog farmaceutskeg društva, nakon što je došlo do snažnoga socijalnog pokreta iniciranog nezadovoljstvom suradnika svojim položajem. U Hrvatskoj tada jača socijaldemokratski pokret koji ima svoje zagovornike i među ljekarnicima. Sukob vlasnika i ljekarnika zaposlenika (suradnika) kulminira 1913. godine, posebice izmjenom ljekarničkog zakona iz 1894. godine, ali i nezadovoljstvom zbog drugih pitanja, primjerice normiranja radnog vremena, nedjeljnog počinka, osnivanja mirovinskog fonda, borbe protiv specijaliteta itd. Ilakovčeva su stajališta jasna i javno iskazana u nizu članaka objavljenih na stranicama Farmaceutskog vjesnika, službenog glasila HFD-a, pa je na izvanrednoj skupštini Društva 5. 12. 1913. izabran za njegova predsjednika. U svibnju 1914. namještenici ljekarna stupaju u štrajk koji je trajao dva dana. Predsjednikom HFD-a ostat će do 23. 5. 1914. (3-7).

Nakon Prvoga svjetskog rata zaoštrila se borba sa zagrebačkim ljekarničkim gremijem. Činilo se da će nastankom Države Srba, Hrvata i Slovenaca napokon doći vrijeme u kojem će se ostvariti težnje ljekarnika suradnika, vrijeme u kojem će završiti zastarjela feudalno-kapitalistička era na kojoj je vlasnički ljekarnički stalež temeljio svoju moć i bogatstvo. Suradnici objavljuju svoj program u 37 točaka u kojem zahtijevaju podržavanje ljekarna, povišicu plaća, upis u Okružnu blagajnu te uključivanje u revolucionarni

radnički pokret. Ilakovac je 11. ožujka 1919. izabran tajnikom HFD-a i urednikom Farmaceutskog vjesnika koji uređuje od ožujka do studenoga (od br. 5 do 21), kada je zbog razmimoilaženja u mišljenjima s članovima odbora HFD-a morao odstupiti. Njegovi su članci prepoznatljivi jer počinju s *Drugovi*, a završavaju pseudonimom *Sic*. Uglavnom pozivaju na učlanjenje u Radnički savez i na stvaranje socijalističkoga društva. Svoj rad nastavlja u Radničkom savezu te uređuje i neke brojeve *Radničkog glasnika*. U svibnju 1920. napušta službu u *Kraljevskoj dvorskoj ljekarni* na Zrinjvcu te radi po zamjenama u Prijedoru, Križu, Sunji, Đurđevcu, Pregradi i ponovno u Zagrebu (3-7).

Koncesija i otvorenje Kolodvorske ljekarne 1924. godine u Branimirovoj ulici

Izgradnjom Državnog kolodvora formirao se južni rub grada uz prugu te je tako nastala i nova gradska prometnica s karakterom industrijske zone, koja je od zapada prema istoku slijedila kolodvorska postrojenja i skladišta. Riječ je o tadašnjoj Boroševoj ulici, koja od 1918. nosi ime Cesta B, a od 1928. današnje ime, Branimirova cesta (11). S porastom broja stanovnika grada (u Zagrebu ih je 1921. prvi put više od stotinu tisuća), javila se potreba za daljnjim razvojem i rastom infrastrukture, između ostalog i za otvaranjem novih ljekarna.

Krajem kolovoza 1921. raspisan je natječaj za ljekarnu kod Državnog kolodvora. Stanislav Ilakovac natječe se i dobiva je rješenjem od 30. ožujka 1922., ali bez izdavanja dozvole. Sljedeća mu vlast bez ikakvog obrazloženja, rješenjem od 18. 11. 1922., poništava koncesiju, pa je prisiljen žaliti se Državnomu savjetu. Napokon, rješenjem Gradskog fizikata od 28. veljače 1924. dobiva koncesiju te 9. rujna 1924. otvara svoju ljekarnu (3-5). Područje koje je pod nju potpadalo bio je južni dio Petrinjske do Hatzo-ve, Mihanovićeve do Haulikove, Cesta B do Palmotićeve te južno od Državnog kolodvora čitav predio između Miramarške i Trnjanske ceste.

Ljekarna je najprije bila smještena na adresi Cesta B br. 3, u iznajmljenom lokalu u prizemlju historičističke dvokatnice izgrađene 1893. godine. Današnji se izgled ove zgrade uvelike razlikuje od prvotnoga, budući da je, u sklopu promjene funkcije u hotel 1952. godine, doživjela nekoliko adaptacija (12). Iz prve godine poslovanja ljekarne datira i najraniji prijavi karton s podacima o prijavljenim zaposlenicima. Razvidno je da mr. ph. Milan Berkeš u ljekarni radi od samog početka, tj. od 9. rujna 1924., kao *receptar i laboratorijus* (slika 2), a kasnije će se u ljekarni smjenjivati i drugi zaposlenici. U ljekarni rade i mladi vježbenici poput obje kćeri ljekarnika Pexidera, Maje i Ivane, koje započinju službu u ožujku i kolovozu 1925., potom Katice Božić, vježbenice iz Sarajeva, koja ovdje radi od listopada 1925. godine (13).

Poslovanje na prvotnoj lokaciji krenulo je punim zamahom. Iz sačuvanog računa iz 1925. godine vidi se da je Ilakovac

Prijavnica.

Ime i prezime: *Mr. Ivan Mihan Berkeš*

Mjesto i datum rođenja: *Nagykanizsa 2. 11. 1899.*

Vjeroispovijest: *izraelit*

Datum i mjesto: ustupa u farmaciju: *1. oktobra 1917.*
 tirocinija: *29. septembra 1919.*
 magisterija: *30. jula 1921.*

Službovao najzad kod: *Mr. A. de Martinovihla*

Službuje sada kao: *receptar i laboratorista*

Datum nastupa: *9. IX. 1924.*

U kojoj ljekarni: *Mr. S. Slavovca*

Potpis namještenika: *Mr. Berkeš*

Potpis predatojnika ljekarne:
Kolodvorska ljekarna
ZAGREB, B-cesta 3.
 (naprama Glavn. Kolodvoru)

N. B. Ima se ispuniti u 2 primjerka: za ljekarnički gremij i kot. oblast dot. gradsko poglavarstvo.

Slika 2. Prijavni karton zaposlenika u Kolodvorskoj ljekarni (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

za ljekarnu naručivao robu preko zastupstva Arko-Sachse & Co u Celju, ali i iz niza drugih tvrtki, posebice Jugofarmacije d.d. (slika 3).

Ljekarna u Starčeviću domu 1927.-1937.

Nakon tri godine poslovanja na adresi Cesta B, Ilakovac 1. prosinca 1927. premješta ljekarnu u zgradu Starčevićeva doma, u tadašnjoj Mihanovićevoj ulici 2, danas Starčevićev trg 6 (slika 4). Reprezentativna dvokatna uglovnica, pročelja u stilu talijanske renesanse, podignuta je sredstvima pučanstva u neposrednoj blizini Glavnog kolodvora 1895. godine, prema projektu poznatih zagrebačkih arhitekata Lea Hönigsberga i Julija Deutscha. U zgradi su se nalazile prostorije središnjice Stranke prava i uredništva stranačkog lista, velika dvorana za skupštine, plesove i koncerte, dok je u prizemlju u početku bila kavana-gostionica. Osim stana Ante Starčevića na prvom katu, na drugom su katu bila i dva stana za iznajmljivanje (1). Zanimljiva je činjenica da je Ilakovac još kao gimnazijalac dao svoj dobrovoljni prilog za njezinu izgradnju i ne sluteći da će u njoj jednom biti smještena i njegova ljekarna (3). On unajmljuje prostor u prizemlju, na južnom pročelju okrenutom prema trgu pokraj Hotela Esplanade, podignutog dvije godine ranije (slika 5). Ova reprezentativna lokacija, iako po udaljenosti blizu prvobitne, njezina je potpuna opreka – u

Jugofarmacija d. d. Zagreb, *61X* 192
 TELEFON BR. 11-19 I 31-28
 Broj: *40703* Dostavnica U slučaju reklamacije izvolite ovu dostavnicu povratiti.
 Naslov: *Kolodvorska ljekarna 376*

PLATNO LJEZIVO U ZAGREBU

Posuda	Količina	U slučaju spora potvrđuju se obje strane bezplatno pravovrijemno obratit će se sada TRZ-ovrt. komore u Zagrebu	Cijena		IZNOS
			D	P	
<i>10 pk Luminol table</i>	<i>10x0'10</i>	<i>pk 9'25</i>			
<i>1 pk Secacormin fluid</i>	<i>u 20. fe</i>	<i>46'75</i>			
<i>2 pk Comergin</i>		<i>fe 30-</i>			
<i>5 pk Luminol table 10x0'30</i>		<i>pk 22'5</i>			
<i>5 pk Tracen</i>		<i>fe 15'80</i>			
<i>6 fe Eau de Cologne</i>		<i>suvošmon mali a 57. fe 9-</i>			
<i>6 fe Delta veći 100. fe</i>		<i>16-</i>			
<i>5 pk biana nednje</i>		<i>fe 16'80</i>			

Sa poslovanjem:
JUGOPHARMACIJA D. D.

Slika 3. Dostavnice Jugofarmacije (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

Slika 4. Adresa Kolodvorske ljekarne nakon preseljenja u Mihanovićevoj ulici (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

prestižnom je dijelu grada, na samoj Zelenoj potkovi, otvorena putnicima, gostima vrhunskog hotela i šetačima. Ilakovac unajmljuje i dva stana na drugom katu zgrade, jedan za sebe, a drugi iznajmljuje nerijetko i bez naplate siromašnim studentima farmacije (14).

Tijekom drugog polugodišta 1928. godine u njegovoj lje-

Slika 5. Kolodvorska Ljekarna je 1927. g. preseljena u Starčevićev dom (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

karni rade i dalje Milan Berkeš s plaćom od 2.000 dinara, Milka Unger s plaćom od 1.000 dinara, Ivan Bartol 800 dinara, Josip Findrik 1.000 dinara, a u rujnu, umjesto Josipa Findrika, Mijo Vucikujka koji je plaćen 800 dinara. Porez za navedene radnike iznosio je 250 dinara (slika 6). U svom članku o Ilakovcu (4) Milan Berkeš navodi da Ilakovac nije mario za osobni izgled, ali je zato u ljekarni sve moralo biti na svome mjestu. Nije žalio ni truda ni novca da ljekarnu

SPISAK
KOLODVORSKA LJEKARNA
ZAGREB

Ustavljenog poreza uposlenih i namještenih lica u mjesecu

Redni broj	Ime i prezime uposlenika	Redni broj od 1. god.	Ukupna vrijednost mjesečnog primanja	Ukupna vrijednost primanja u danima	Ukupna vrijednost primanja												Ustavljeni porez			
					I				II				III				IV			
					nedjelje za rad															
					od-za		od-za		od-za		od-za		od-za		od-za					
					Dn.	pr	Dn.	pr	Dn.	pr	Dn.	pr	Dn.	pr	Dn.	pr	Dn.	pr		
1	Milan Berkeš	1	2000	48																
2	Milka Unger		1000	14																
3	Ivan Bartol		800	9																
4	Josip Findrik		1000	14																
					82															
1	Milan Berkeš	1	2000	48																
2	Milka Unger		1000	14																
3	Josip Findrik		1000	14																
4	Ivan Bartol		800	9																
					82															
1	Milan Berkeš	1	2000	48																
2	Milka Unger		1000	14																
3	Ivan Bartol		800	9																
4	Mijo Vucikujka		800	9																
					82															

Zaprimljeno po...
od poreza...
izdati...
svrha...
Ukupno...
Službeno...
Slovima...
Slovima...
Zagreb...

Slika 6. Popis zaposlenika Kolodvorske ljekarne 1928. godine (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

ustroji po svim pravilima poslovanja i izgleda. Po dijelu sačuvanog rukopisa razvidno je da uređenje ljekarne pomno promišlja: *Izlog treba da bude najviše 50 cm uzdignut od uličnog nogostupa, a ujedno da ne bude previsok da u nama ne budi osjećaj praznine... treba da bude jednako rasvijetljen, a da se izvor svijetla ne vidi tako da ne blješti u oči... U prodavaonici treba namjestiti više ormara za izlagače specijaliteta. Jednako se može na stol za ručnu prodaju naslagati hraniva za djecu, pripravci za jačanje, toaletne potrepštine itd. a i po koji ukusni ili zgodni oglaš. Kupci se dalje priuče na ljekaru dijeljenjem raznih brošura, kalendara, cjenika, nadalje malim poklonima (sapuni, parfum, kreme itd.)... Izlog treba biti ukusan i čist, a treba ga barem svakog mjeseca promijeniti... Kod svake reklame treba da nam bude temeljna misao istina! Reklama treba da diže ne samo promet ljekara nego diže ugled našeg zvanja, a jedino je oružje koje nam se daje u ruke protiv konkurencije. Uvijek treba upamtiti da u izlog nesmiemo metati sve i sva kako to čine drogeristi i trgovci jer treba računati da kupci dolaze kroz izlog. U drogerije idu ljudi koji se boje ljekarove skupoće, ako traže lijekove za svagdašnje sitne potrebe. Drogeristi su iskoristili nemar i neznanje kupaca, koji su iz udobnosti ušavši u drogeriju zapitali za prašak za glavobolju, kapi za želudac, sok za kašalj itd. u nadi da će te stvari biti jeftinije nego u ljekari. Drogerist kao trgovac koji se nemože obazirati na znanost i liječnika prodavao bi im sve što bi zatražili računajući samo na dobit. Ljekarna propisuje ljekopis kakva treba da bude roba. Zato barem jedan izlog treba da bude uređen tako stručno da kupac odmah osjeti da je ušao u ljekaru gdje se svi poslovi obavljaju sa znanstvenom spremom (15).*

Takav jasno definiran odnos prema komunikaciji s potencijalnim kupcima sasvim sigurno je rezultat njegova višegodišnjeg iskustva na radu u nizu gradskih, ali i provincijskih ljekarna. Uz navedeno vidljiv je i odnos ljekarnika spram drogerista koji je rezultat zaoštavanja odnosa ovih konkurentnih skupina u to vrijeme. U ljekarni je posebnu pozornost posvećivao laboratorijskomu radu provjeravajući vrsnoću farmaceutskih pripravaka, što katkada rezultira i sukobom s pojedinim drogeristima. Poznato je, primjerice, da je zbog kritike galenskih pripravaka Szerdahelyeve drogerije, kojima je ustanovio lošu kvalitetu, završio na sudu. Sud je međutim temeljem Ilakovčevih obrazloženja i dokaza presudio u njegovu korist. Nismo uspjeli ući u trag dokumentaciji o navedenom sudskom procesu, ali postoji pismo upućeno Stanislavu Ilakovcu iz kojeg se jasno vide posljedice koje su, za daljnje poslovanje dotične drogerije, kao i za Ilakovčev ugled, iz toga spora proizašle. Pismo je napisano 25. listopada 1928. godine i donosimo ga u cijelosti:

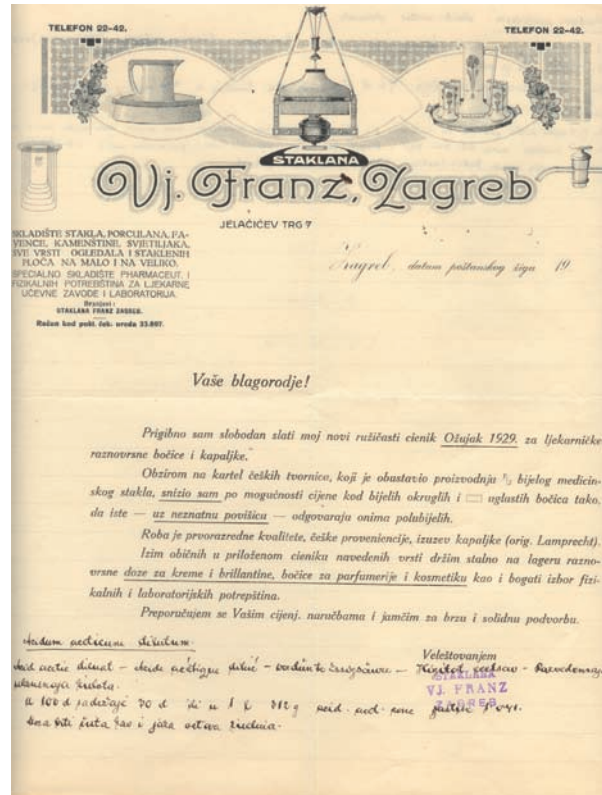
Štovani gosp. Kolega!

Po svojoj prilici Vam nije još poznato, da je Szerdahelyi, napuštajući za uvijek Jugoslaviju, predao vodstvo svoje vlastite osnovane drogerije. Seli se slijedećeg mjeseca u Mađarsku (u Peštu) u svoj stari zavičaj. I tako će hvala Bogu naša Jugoslavija naskoro izgubiti jedan žalosni tip farmaceuta, koji je kroz decenije vješto iskorišćavao slabe strane velikog broja apotekara, otpremajući im skroz loše pripravke. Otkad je on god. 1918. tu svoju drogeriju prodao

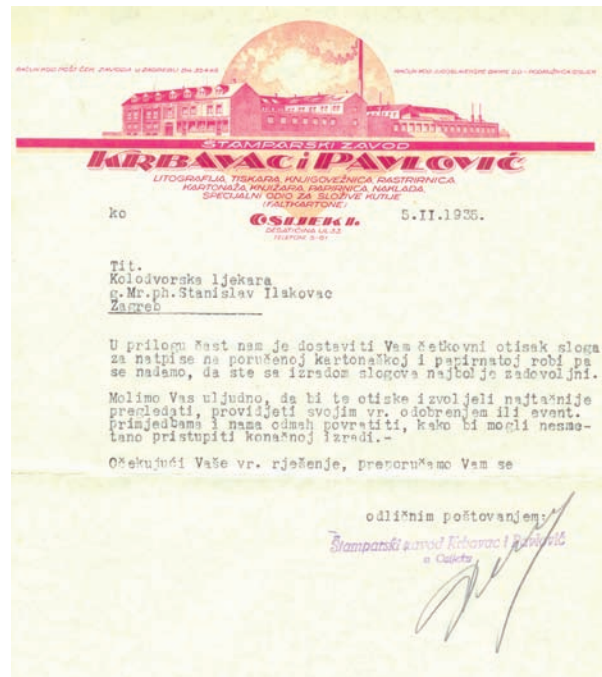
jednom Vel. Bečkerečkom dion. društvu, a ostao joj i nadalje sve do danas upraviteljem, nije se više ni zašto brinuo, te ju je doveo tako rekuć na rub propasti. Nakon Vaše kritike u "Farm. Vjesniku" o njegovim galenskim preparatima nije više gotovo nijedan ljekarnik od njega iste naručivao, a pogotovo oni iz Hrvatske. Kod laboracije mu je služio nekakav po njemu sastavljeni Manual, dočim u ljekopis nije nikad ni zavirio.

20. ovog mjeseca preuzeo je vodstvo te drogerije moj muž sa najljepšim nadama u budućnost. Držim da će kao vanredno savjestan ljekarnik podići taj posao na onaj stepen, na kom bi imao da stoji kao jedini te vrste u našoj Državi. U ime mog muža uvjeravam sve Kolege, da će nastojati svim silama, da posao popravi i poveća, te će Kolege kako galenskim preparatima, tako i herbama, biti posluživani na najveće zadovoljstvo. Molimo dakle, da se ponovno obrate na bivšu Szerdahelyijevu drogeriju, čiji je nasljednik pravi kontrast Szerdahelyijev. Sve droge koje se kod nas ne skupljaju, a ima ih na svjetskom tržištu, biti će na skladištu. Na temelju svega toga obraćam se na Vas, Kolega s molbom, ako biste bili tako dobri, da napišete u "Farm. Vjesnik" jedan članak odnoseći se na promjenu vodstva bivše Szerd. drogerije. U nadi, da ćete nam učiniti tu dobrotu oboje Vam zahvaljujemo i pozdravljamo Vas. Jelka Pejašić-Schützova (16).

Zahvaljujući Ilakovčevoj potrebi pisanja na poledini raznih dokumenata, sačuvala se zanimljiva zbirka promidžbenih letaka, ponuda i predračuna različitim tvrtki koje su u to vrijeme poslovale s ljekarničkim staležom. Tako je nastala pozamašna količina rukopisne građe koja je obostrani dokument vremena, reklamnih brošura i računa, ali i njegovih koncepata sročeni sitnim, čitljivim rukopisom. U istraživanjima povijesti ljekarništva do sada smo tek iznimno mogle identificirati tvrtke koje surađuju s pojedinim ljekarnicima u uređenju ljekarna, izvođenju građevinskih radova ili se kod njih nabavljalo ljekarničko posuđe i ostala oprema. Ilakovčeva je ostavština stoga dragocjen izvor podataka ne samo o njegovu poslovanju i svjetonazoru već i o mreži ondanjih tvrtki kojima je iskazao povjerenje poslovanjem. Sačuvana je primjerice ponuda klesarske tvrtke *Ignjat Franz* smještene u Koturaškoj cesti 40 u Zagrebu, koja se odnosi na izradu mramornih ploča od *Rouge-Royal* mramora za salone, ormariće i podnožje, a s kojom je, po svemu sudeći, poslovao vezano uz uređenje ljekarne na novoj lokaciji u Mihanovićevoj 2. Na temelju ponuda raznih staklarskih tvrtki, primjerice staklana *Franz* i *Vitrea* prodavaonice staklenih ploča iz Praga, zastupstvo *Weiss i drug d.d.* kraj zagrebačkog paromlina, poslanih na adresu Kolodvorske ljekarne, može se pretpostaviti da se ljekarna pomno uređuje, nadopunjuje posuđem (slika 7), ali i namještajem, posebice tvrtke *Societas* ili pak industrije sitne drvene robe *Stanko Henč* iz Maksimirske 88. Usluge zagrebačkoga građevinskog poduzetništva *Kremen M. Kreković* i *drug*, koje je poslovao na adresi Pantovčak br. 5, rabio je za građevinske radove, kao što je vidljivo iz jedne njihove požurnice za plaćanje duga, datirane 18. ožujka 1932. godine. Nažalost, nije specificirano koje radove su izveli. Litografsko poduzeće *Krbavac i Pavlović* iz Osijeka (slika 8) odabrao je za izradu natpisa na kartonskoj i pa-

Slika 7. Promidžbeni letak staklane Franz – iz koje Ilakovac naručuje ljekarničko posuđe (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

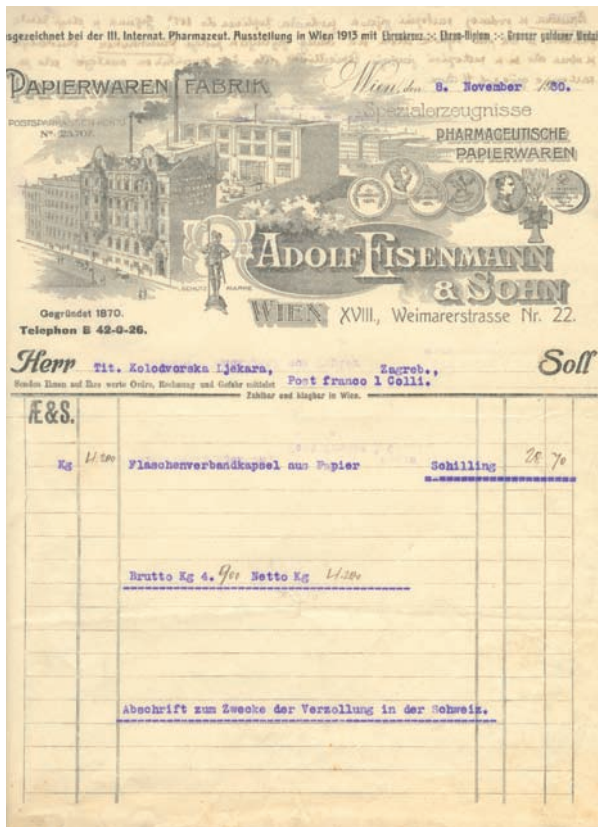

Slika 8. Poslovanje s tvrtkom za izradu kartonaže Krbavac i Pavlović iz Osijeka (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

pirnatoj kartonaži (slika 9), premda se povremeno obraća i drugim djelatnim tvrtkama, primjerice tvrtki *Adolf Eisenmann & Sohn* iz Beča (slika 10).

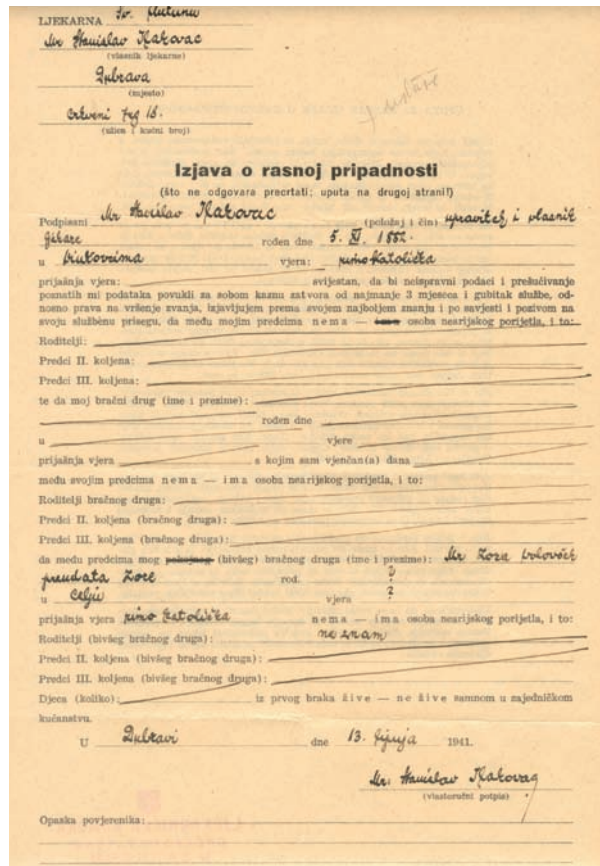
Slika 9. Papirnata ambalaža Kolodvorske ljekarne (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

Slika 10. Poslovanje s tvornicom papira Eisenmann und Sohn iz Beča (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

Uz navedeno llakovac se ističe i kao voditelj vježbi studenata farmacije. Ima bogatu knjižnicu i zbirku većine farmakopeja svijeta. Knjige naručuje od *Springera* i drugih izdavača, primjerice od *Minerve* u Beču naručuje knjigu ilustrirane flore srednje Europe. Pretplaćen je na *Drogerijski i parfimerijski vjesnik* u Zagrebu, na *Radnički glasnik* i niz drugih onovremenih stručnih i kulturnih glasila, istražuje povijest farmacije i potiče ideju prikupljanja farmaceutske građe kako bi se realizirala ideja nacionalnog muzeja.

Dana 23. srpnja 1928. vjenčao se s kolegicom u struci Zorom Volovšek iz Celja (17). Malo je dostupnih podataka vezanih uz njihov kratki zajednički život. U člancima koji govore o llakovcu samo prvi navodi podatak o braku (3). U pismohrani Odsjeka sačuvan je mali izvadak iz Zorina pisma bez navedenog datuma u kojem piše: *Kmalu priučim, zato Vas prosim da me ne sodite po delu prvih dni. Želim Vašoj cenj. g. majci i g. sestrama i Vama Sretan Uskrs. Srdačno Vas pozdravlja Zora Volovšek* (18). Po svoj je prilici tada još prakticirala u njegovoj ljekarni. Prema podacima koje je llakovac upisao u *Izjavu o rasnoj pripadnosti* 1941. godine proizlazi da nisu imali djece, da se Zora kasnije preudala te nosi prezime Zorc (19). U dokumentu *Izjave o rasnoj pripadnosti* (slika 11) llakovac je vlastoručno upisao 1882. kao godinu rođenja što, uz podatak iz već navedene matične knjige, upućuje na činjenicu da je upravo ta godina ispravna, a ne 1883. kao što se navodi u literaturi.

Slika 11. Izjava o rasnoj pripadnosti (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

Željeznički promet širio se paralelno s razvojem industrijskog načina proizvodnje. Oblik masovne proizvodnje nužno zahtijeva i oblik prometa koji je u stanju organizirati prijevoz velike količine robe kopnom. Željeznica se uključuje i u znanstvene simpozije dajući popuste i do 50% kako bi stimulirala prijevoz što većeg broja putnika. U pozivu Ilakovcu na VIII. redoviti kongres Saveza apotekara koji se 8. i 9. rujna 1928. održavao u Ljubljani stoji: *Slobodni smo napomenuti Vam da je svim učesnicima kongresa odobrena povlastica od 50% na svim prugama* (20). Isti tekst i popust sadržan je i na pozivu za IX. kongres istog Saveza koji se održavao u Splitu 14. i 15. rujna 1929. godine.

Vlak je ubrzao i poštanski promet koji određuje vremenske dionice u kojima se pišu pisma. Tako će ljekarnik Andrija Jovan u svome pismu 1931. pisanom iz Novog Marofa *guravim pismom zbog brzine kako bi ono na vrijeme stiglo na vlak, izvijestiti Ilakovca: Jučer sam dobio punomoćstvo u kojem glavni birački odbor proglašuje moju malenkost izabranim poslanikom i poziva na vanredni saziv za 7. decembra o.g. Prema tome bih molio da mi pošaljete ko ga ste već našli i na 2. dec. ovamo. Može da dođe vlakom koji ide iz Zagreba oko 8 sat, a dolazi ovamo oko pola dvanaest...* (21). Vlakom se dostavljaju narudžbe ljekarničkih potrepština i proizvoda, o čemu u Ilakovčevoj dokumentaciji svjedoče tovarni listovi ili pak dostavnice pojedinih tvrtki (slika 12). Željeznički transport prožima sve sfere života

senzibilizirajući investitore na oglašavanje preko agencija za željezničke reklame, a javnost na pomaganje i školovanje djece željezničkih službenika preko za to posebno utemeljene Zaklade (22).

Mnoge ga tvrtke, poput *Elema d.d.* prve domaće tvornice vate, zavojnog i sanitetskog materijala (slika 13), *Dr. Pavao Petö*, zagrebačkoga zastupstva i skladišta njemačke tvornice zavojnog materijala, *Farmacije* iz Osijeka, *L. Hoffmann*, proizvođača patentiranih ovratnika i higijenskih predmeta – posebice njegova odjela *Damenio* koji se reklamira svojim novim upravo u promet stavljenim artiklom *ženskim mjesečnim ulošcima*, *Kemindustrija – Mari-bor*, *Kaštel*, *Ultra* – proizvodnja zavojne robe u Zagrebu, *Isis d.d.* – dioničko društvo za industriju i promet droga i kemikalija, višekratno kontaktiraju nudeći svoje proizvode putem reklamnih letaka i brošura poslanih na adresu Kolodvorske ljekarne ili pak preko posjeta njihovih predstavnika.

MEĐUNARODNI PŘEVOZI
ORNSTEIN I SPITZER
OTPREMNICI
Glasnik ad 10 ZÁGREB Telefon 3103
Zagreb, 2. 11. 1930.
P. n. Kolodvorska ljekarna, Zagreb

STRANA VALUTA I DINARI

Opis	Broj	Ukupno	Ukupno
Inkasno br.	54		
Vagon br.			
Osoblje			
Dispozicija			
Naslovnik			
Doprave			
Prijava stranih valuta ul. agio računa			
Prijava pozicija i troškovi doznanke			
Tovarnina (car. i želj. nametnoci)		101.20	
Tarcevozna ili dala bol. br.		27.00	
Carina (dekl. br.)		113.00	
Carinska pregledarina		30.00	
Analiza			
Željeznička stajarina			
Carinska ležarina pr.		9.00	
Carinska i tarca sk.		11.00	1310.00
Novčana provizija			
Doprava, otprema			
Utvor. ležar. pr.			
Vaganje			
Osoblje (car. i želj. nametnoci)			
Tovarni list			25.00
Maltarina			
Tovarni listovi			
Carinska prijava, boleta, biljezi		55.00	
Carinsko posredovanje		50.00	
Otvaranje kolet, merenje		10.00	
Prenos tovarnog lista			115.00
Skladišne provizije			
Ukladištenje ili iskladištenje			
Skladišnina			
Izručenje			
Osiguranje			
Transportno osiguranje			
Skladišno osiguranje			
Jamčevna pristojba			
Nastupanje pristojbe			
Stalna pristojba			5.00
Poštanski troškovi			
Statistika			
Biljezi			
deklaracija takara vater			
UKUPNO			Din. 1165.00

Slika 12. Otpremnica robe – tovarni list Kolodvorske ljekarne (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

ELEMA
Zagreb, dne 27. februara 1929.
Prva domaća tvornica vate i zavojnog materijala
DIONIČKO DRUŠTVO
P. n.
B/Sl. ZAGREB 6
POŠTANSKI PRETNAD 44
KOD POŠT. DIONICE BRU KLASA
- JED. DRUŠTVO BANKE S. D.
TELEFONSKI BRIGU 3333
OSUŠIVARNA MARI-BOR - ELEMA-ZAGREB
VATA, ZAVOJNA ROBA
SANTARNE POTREPŠTINE

KOLODVORSKA LJEKARNA
Mr. Th. S. Ilakovac,
ZAGREB
MIHADOVIĆEVA ULICA BR. 2.

Pozivom na Vaš oij. telefonski upit kod nas, častimo se podastrijeti Van niše navedenu ponudu na:

150 komada Kaliko ovoja sa utkanim rubom po Din	2.23	za komad
100 " " " " " " " " " " " "	4.18	" "
10 omota Vate Elema "A" u papiru 100 gr	7.48	" "
12 " " Papirnate vate u omot. a 250 "	6.94	" "

Nađamo se, da će Vam ove male cijene odgovarati, te se u očekivanju Vašu oij. narudžbe preporučujemo

veleštovanjem
ELEMA
PRAVA DOMAĆA TVORNIKA
VATE I ZAVOJNOG MATERIJALA
DIONIČKO DRUŠTVO

Slika 13. Poslovanje s tvornicom zavojnoga materijala Elema (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

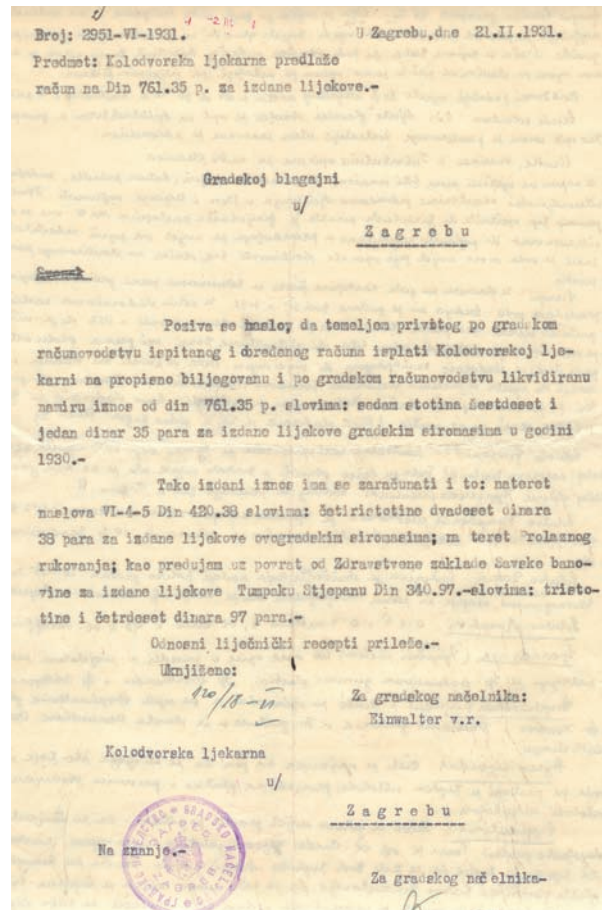
U zbirci se nalaze i reklame zastupstva *Komol* sa sjedištem u Ilici 29, koje prodaje pariška sredstva za bojenje kose te parfimerije *Nobillor* sa sjedištem na Jelačićevu trgu, koja nudi *Delial* kreme i ulja uoči ljetne sezone 1936. godine. Prema računima i narudžbenicama proizvodi svih ovih tvrtki prodavali su se u Kolodvorskoj ljekarni. Uz navedeno, u sklopu ovog fonda nalaze se i dva poziva Znanstvenog odjela kemijsko-farmaceutskog, industrijskog i trgovačkog dioničkog društva *Rave* za prezentaciju filmova *Otopina kamfora (priredivanje i farmakološko ispitivanje)* koje se održavalo 17. siječnja 1928. godine u poslovnicu ove tvrtke u Gajevoj 32 na I. katu. Drugi dio promidžbenih filmova *Koji su konji podesni za dobivanje seruma? Hypophysin i Tvornički film* dogovoren je za 27. veljače iste godine, a održavao se u Velikoj dvorani Radničke komore, u Hotelu *Esplanade*. Ova promidžbeno-edukativna nastojanja farmaceutskih tvrtki zasigurno spadaju među ranija, ali navedeni filmovi nažalost nisu sačuvani.

Dobra lokacija ljekarne, na vrlo prometnom dijelu grada pridonijela je i njezinu uspješnom poslovanju, a Ilakovčevi česti prilazi u humanitarne svrhe upućuju na takav zaključak. Sačuvane su potvrde u kojima se navodi kao utemeljitelj *Azila za stare ljude* (1.000 dinara) 1929. godine, prema kojima je razvidno da je za *Izraelsku ferijalnu koloniju* uplatio 200 dinara, za *Socijalnu misao* 100 dinara, a za *Radnički glasnik* kao član utemeljitelj 150 dinara. Uplaćivao je mjesečne obroke od 50 dinara na ime humanitarnog društva *Uboški dom* u Zagrebu, posebice u njegovu Sekciju protiv prosjačenju. Bio je član nadzornog vijeća *Prve radničke pekare*, član *Gospodarskog društva te Jugoslavenskog hemijskog društva Zagreb*. Među prvima je stupio u Apotekarsku štednu i kreditnu zadrugu, pa je i mnogim mlađim kolegama koji su dizali kredite bio jamac. Bio je izrazito socijalno osjetljiv, pravedan, zaštitnik i savjetnik svakomu tko mu se u nevolji obratio. U Odsjeku se nalazi više pisama upućenih na Ilakovčevu adresu iz kojih je razvidno da mu se obraćaju ljudi iz siromašnih slojeva različitim molbama – od onih koji ga mole da im pošalje odjevne predmete (*molim da mi pošaljete jedne crne lače, onda ću si ove dati pokrpiti sada nemam druge...*), do onih vezanih uz zaposlenje u ljekarni, novčane priloge, pozajmice i sl. (23). Prema pravilima, ljekarne su siromašnima besplatno izdavale lijekove pa iz 1931. godine datira dokument (24) u kojem Gradskome načelništvu u Zagrebu podnosi račun od 761.35 dinara za u tu svrhu izdane lijekove u 1930. godini (slika 14).

Iz iste godine datira i dopis iz kojeg se vidi da je utemeljena zaklada pokojnoga Nikole Ilakovca, apsolventa i profesora vinkovačke gimnazije, koju su u povodu 150. godišnjice vinkovačke gimnazije osnovali Viktorija Ilakovac Matuzina, rođena Erdely, i njezina djeca Stanislav Ilakovac Matuzin, Marija Kemenović i Ana udova Efendić s djecom Radovanom i Milovanom, poklonivši joj 8 komada dionica Prve hrvatske štedionice, u nominalnoj vrijednosti od 8.000 dinara. Zaklada je potvrđena i odobrena 1931. godine rješenjem Kraljevske Banske uprave Drinske banovine u Sarajevu, čime je omogućeno da se prihod te zaklade i ostvari (25).

U Kolodvorskoj ljekarni od 14. rujna 1932. radi mr. ph. Živka Valla kao suradnica, a od listopada iste godine Aleksandar Kovačević iz Zagreba, kao slušač farmacije (slika 15). Ljekarna je imala raznoliku klijentelu – od onih najsiromašnijih predstavnika društva koji u nju svraćaju kako bi ovdje našli službu u sklopu pomoćnih poslova, do redovitih kupaca koji se obraćaju pismima s nekom od narudžba. Među njima nalaze se narudžbe pouzecom: *Ilepo Vas molim pošaljite mi odmah Ljek protiv tripera; molim da mi pošaljete kutiju talijanskog praška za stolnu umjetnu mineralnu vodu (Vichy)*. Jedno od pisama naslovljeno na Ilakovca glasi: *Veleštovani gosp. Magister! Molim imajte dobru pregledati ruku moje djevojke, dali je liečnička pomoć nužna, u slučaju da nije to Vas molim izvolite joj dati bočicu ulja za obloge proti opeklinama. Molim 20 kom. Aspirina u prašku, ne u hostiji...* Među zbirkom ovakvih dopisa nalazi se i ono pisano rukom Frana Bubanovića, sveučilišnog profesora kemije s kojim je bio u prijateljskim odnosima. Pismo je napisano 13. svibnja 1935. godine i naslovljeno: *Cijenjeni prijatelju! Najljepše Te molim da mi po mo-*

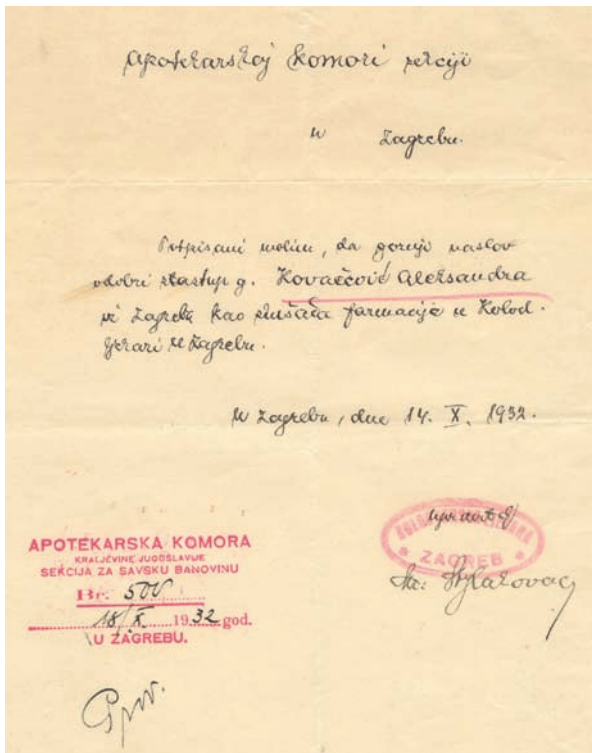

Slika 14. Dopis Kolodvorske ljekarne Gradskoj blagajni za isplatu računa izdanih gradskim siromasima (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

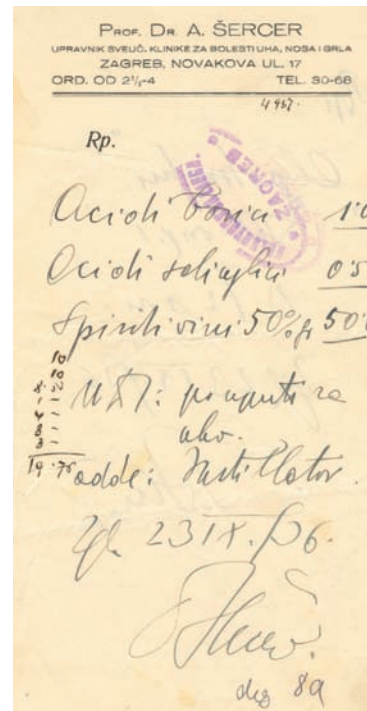
joj služavci pošalješ jednu tubu Lubrokal tableta i naručene Solu-salvar (slika 16), ali i ono ljekarnika A. Bručića, vlasnika ljekarne Majci Božjoj Remetskoj: *Velecijenjeni g. Kolego! U zdvojnem sam položaju pa sam prisiljen opet pokušati na Vaša vrata. Ne mogu platiti stanarinu, zato Vas lijepo molim budite ljubazni i otkupite mi priložene recepte (23)*. Sačuvana su i dva recepta izdana u Kolodvorskoj ljekarni. Jedan je 1930. godine napisao dr. Sebastijan Manzel, specijalist za kožne i spolne bolesti, a drugi 1936. godine Ante Šercer, predstojnik zagrebačke Otorinolaringološke klinike (slika 17).

Sačuvana dokumentacija dragocjeno je svjedočanstvo raznolikosti poslovanja u sklopu ljekarničke svakodnevice. Uz stjecanje kapitala rad u ljekarni podrazumijevao je i zašljavanje suradnika na određeno vrijeme, znanstveno-istraživački rad u sklopu laboratorija te edukaciju vježbenika. Svi ti elementi kod Ilakovca su bili obilno zastupljeni, uključujući i rad na staleškim pitanjima te učestalo i kontinuirano pisanje članaka u stručnim glasilima. Uz navedeno pomaže mlađim kolegama u struci, što je vidljivo i iz pisma koja mu upućuju, a od kojih je sačuvano ono Vilima Thierryja iz Pregrade (slika 18).

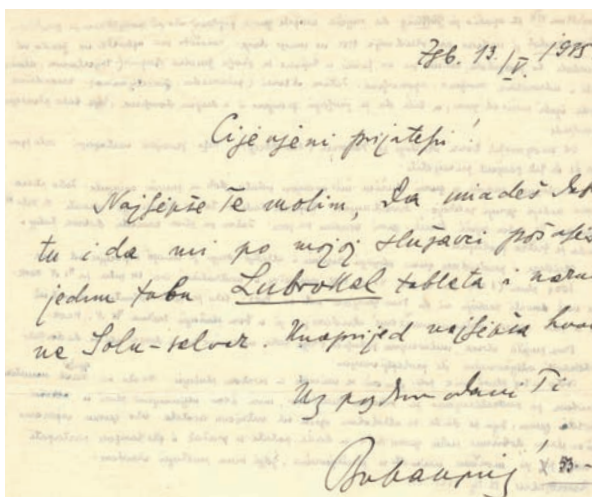
Kako nije imao vlastite djece, za obitelj svoje sestre, udo-

Slika 15. Prijavnica zaposlenika u ljekarni
(Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

Slika 17. Recept Ante Šercera, predstojnika Otorinolaringološke
klinike u Zagrebu – zaprimljen u Kolodvorskoj ljekarni
(Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

Slika 16. Narudžba Frana Bubanića
(Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

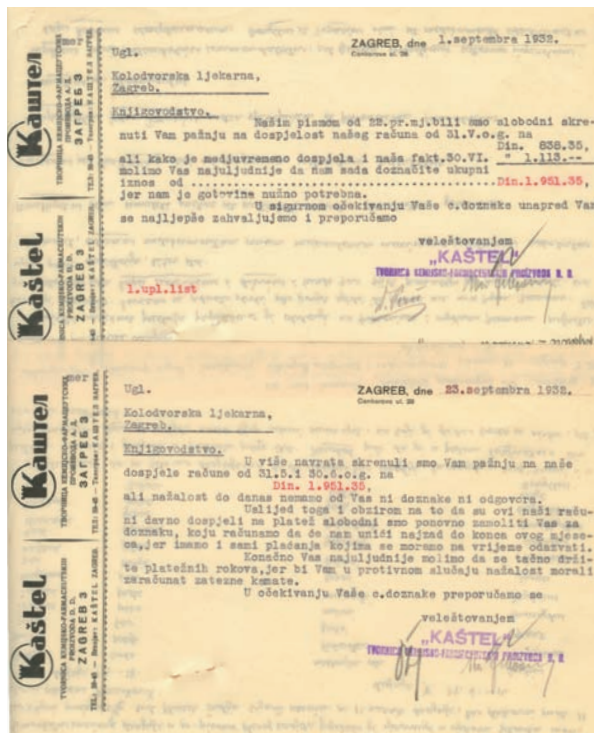

Slika 18. Pismo iz Thierryve ljekarne Ilakovcu iz 1935. g.
(Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

kao vlasništvo Milovana i Radovana Efendića, koji u to doba imaju tek 16 godina (12).

Sredinom tridesetih godina prošlog stoljeća Ilakovac upada u sve veće dugove. Iako krajem 1931. godine razmišlja i o prodaji nekretnine u Vramčevoj ulici 31, ipak odustaje, pa je ova obiteljska vila ostala u obitelji sve do danas.

Uz navedeno, pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU sadržava popriličan broj opomena vezanih uz dugovanje od različitih drogerija, farmaceutskih ili nekih drugih tvrtki upućenih na adresu Kolodvorske ljekarne. Dioničko društvo *Kaštel* uzastopno šalje opomenu za neplaćanje dugovanja u iznosu od 1.910.85, a potom i na cifru od 2.188.85 dinara (slika 19). Gomilaju se brojne opomene *Jugopharmacije d.d.* te slična dospijeća potraživanja duga od *Pharmacije*, tvornice *farmaceutskih kartonaža i papirnate robe* u Osijeku, *Isis* itd. Gradsko poglavstvo u Zagrebu šalje mu 1935. godine upozorenja o podnošenju računa nabave za izdane lijekove za čitavo polugodište tekuće godine u roku od 15 dana, što očito nije činio zbog nagomilanih troškova i financijskih teškoća (26).

Slika 19. Dugovanja Kolodvorske ljekarne tvornici kemijsko-farmaceutskih proizvoda *Kaštel* (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

Prodaja Kolodvorske ljekarne 1937. godine

Pismo datirano 20. studenoga 1936., koje potpisuje ljekarnik Franjo Frank iz Osijeka, potvrđuje Ilakovčeve namjere vezane uz prodaju ljekarne, što tog ljekarnika navodi da se raspita o uvjetima prodaje (27). Kupoprodaja međutim

nije napravljena s ovim zainteresiranim kupcem, već 1937. s ljekarnikom Ivom Vranićem (1889.-1942.) (28). Po svojoj prilici njihovo poznanstvo datira još iz vremena kada su obojica radila kod Hinka Brodjovina.

Prema sačuvanoj korespondenciji razvidno je da se Ilakovac 1938. i 1939. godine nalazi u Križu, kod svog prijatelja, ljekarnika Danijela Smejkalca. Odande piše buntovničke članke, ali razmišlja i o kupnji nove ljekarne. Prema dokumentaciji zatražio je informaciju o uvjetima prodaje ljekarne Franje Peharca u Trbovlju, koju međutim nije kupio (29).

Sljedećih nekoliko godina nakon prodaje ljekarne Ilakovac uglavnom intenzivno radi na borbi za boljitak struke sukobljavajući se s opozicijom unutar ljekarničke struke. Sukob s vlasnicima ljekarne još se jače zaoštrava, a osniva se i disidentska organizacija suradnika, Udruženje farmaceuta u Kraljevini Jugoslaviji. U jednom od svojih pisama drugovima osvrće se i na svoju financijsku situaciju: *Ja sada nemam naročite prihode, a zadnje sam rezerve potrošio sa Smodlakom kod prošlih izbora, ali je moralo biti da ne trpi samo jedan* (30). S obzirom na političke okolnosti i njegovu sve jače izraženu lijevu orijentaciju ni članci mu više nisu s oduševljenjem prihvaćani u Farmaceutskom vjesniku kojemu je nekoć bio i urednikom. Iz 1938. godine datira sačuvani odgovor uredništva ovog sadržaja: *Primili smo Vaš dopis od 15. o.mj. i članak koji Vam u prilogu po želji vraćamo. Smatramo da nije za naš list po svome sadržaju. Kako je naša organizacija potpuno nepartajična, a želimo da takva i ostane, jer drugačije ne bi bilo u interesu naših članova, ne smatramo da bi bilo uputno da se angažujemo u sadašnjoj izbornoj borbi, nego puštamo svojim članovima da glasuju sasvim slobodno po svome nahođenju* (31). To ga nedvojbeno nije zaustavilo u pisanju revolucionarnih ljevičarski intoniranih tekstova koje šalje na različite adrese. U pismohrani Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU sačuvano je pismo urednika Andrije Mirkovića iz časopisa *Farmacija*, koje je Ilakovcu poslao 28. travnja 1939. na adresu u Križu: *Dragi druže, primio sam vaša oba članka, uvrstiću ih redom .... Oba članka sam pažljivo pročitao, izneli ste mnogo istine, koje se danas, na žalost retko čuju* (32). Svjestan da neće još dugo moći živjeti od sredstva koja je dobio prodajom Kolodvorske ljekarne upušta se u novu kupnju. U prosincu 1940. godine Odjel za narodno zdravlje Banske vlasti banovine Hrvatske odobrava prijenos dozvole za vođenje i držanje ljekarne *Cigula nasljednici* u Dubravi na ime g. Ph. Mra. Ilakovac Stanislava (33). Ova seoska ljekarna nazvana *Sv. Antunu*, u Dubravi kraj Gradeca, bit će međutim tek kratkotrajno u njegovu vlasništvu. U novom okruženju Ilakovac nastavlja borbu za staleške interese te potiče svoje istomišljenike na pružanje otpora okupatoru. Uhićen je nekoliko puta, a nakon posljednje deportacije u Jasenovac ondje i umire od posljedica bolesti i zlostavljanja 1942. godine. U povijesti farmacije ovaj ljekarnik ostaje zapamćen po svojoj ideologiji i strukovnoj borbi za socijalizaciju farmacije, po socijalnoj osjetljivosti i širokoj naobrazbi. Među mnogim interesima njegovao je i onaj spram povijesti svoje struke, a zalagao se i za utemeljenje Muzeja farmacije. Svoje je znanje i ljubav prema farmaciji prenosio na mlađe naraštaje između ostalog i na svoje nećake, Milovana i Radovana, koji su također izvršili farmaciju i radili u struci (34).

Stanislav Ilakovac svojim kapitalom nije stjecao novi, nije patentirao ni reklamirao vlastite specijalitete, niti je poput mnogih svojih kolega, ulažući novac u nekretnine, mijenjao lice gradu. Ilakovac je svojim stajalištima i načinom poslovanja izrastao u nov i drugačiji tip ljekarnika, prožet proturječnostima vremena u kojem živi. S jedne strane on je lijevičar i simpatizer proletarijata, s druge član profitno orijentiranog staleža. Poslušajući po kapitalističkom diktatu protiv kojega, zanesen socijalističkim idealima ustaje, Ilakovac postaje simbolom borbe protiv staleškog, ali i svakoga drugog društvenog raslojavanja, što će imati dalekosežne posljedice za ljekarnički stalež i pojedinačne sudbine mnogih vlasnika ljekarna.

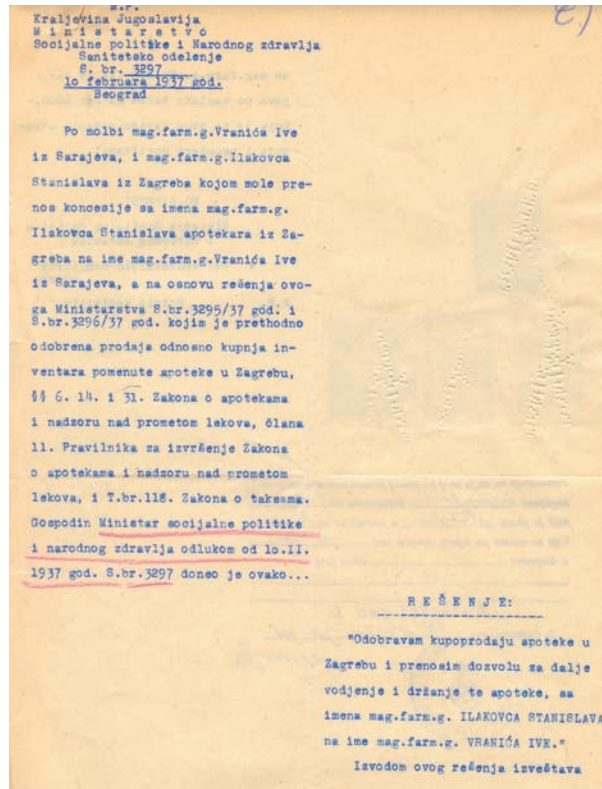
Kolodvorska ljekarna u vlasništvu Ive Vranića 1937.-1942.

Nakon prodaje u Kolodvorskoj se ljekarni nastavlja poslovanje ustaljenim ritmom. Za razliku od Ilakovca, Vranić je bio tipični predstavnik ljekarničkog staleža, senator, rezervni apotekarski potpukovnik, predsjednik ljekarničke zadruge *Pharmacia*, jedan od osnivača i prvi predsjednik ljekarničkog poduzeća *Pharma* te predsjednik disciplinskog suda (slika 20). Rođen je 1889. godine u Vrbovskom u ljekarničkoj obitelji. Ljekarničku praksu završio je u mariborskoj ljekarni mr. Prulla, nakon položenog magisterija u Be-

Slika 20. Ivo Vranić (1889.-1942.), drugi vlasnik Kolodvorske ljekarne (Fotodokumentacija Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU)

ču 1902. godine kondicionira u Beču i Zagrebu kod Hinka Brodjovina i Vlatka Bartulića (35). Godine 1922. dobiva koncesiju Kamenarove ljekarne u Sarajevu, a u veljači 1937., ne 1936., kako je navedeno u Vjesniku ljekarnika (36), kupuje *Kolodvorsku ljekarnu* u Zagrebu (slika 21) (28).

Slika 21. Rješenje o kupoprodaji Kolodvorske ljekarne iz 1937. g. (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

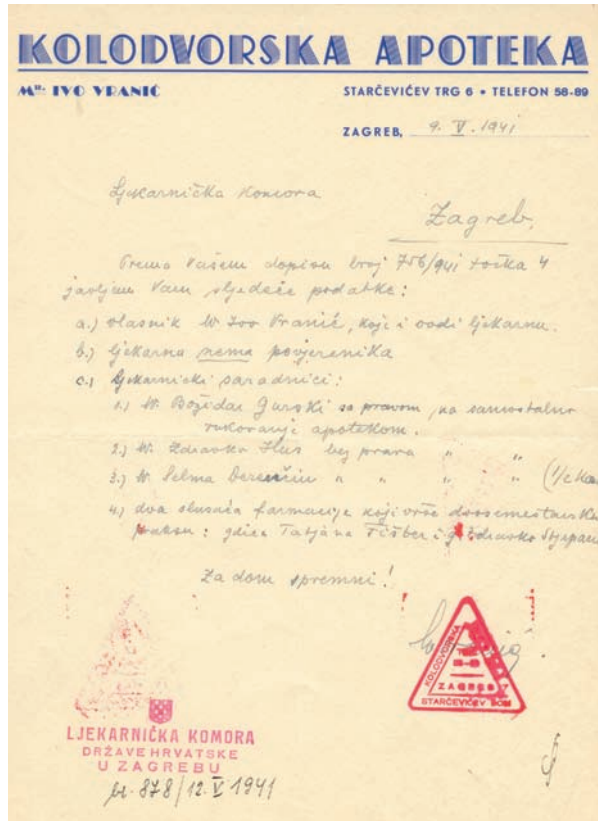
U sklopu svog poslovanja i ovaj ljekarnik kritizira anomalije, posebice one koje to poslovanje ugrožavaju. Iz 1937. tako datira predstava koju podnosi uočivši nedopušteno poslovanje Bolesničke zadruge članova Narodnog kazališta u Zagrebu, koju Apotekarska komora pozitivno rješava (37).

Rješenjem od 18. kolovoza 1938. Ivo Vranić dobiva dozvolu za preseljenje ljekarne s adrese Starčevićev trg 6 na ugaoni dio iste zgrade Starčevićeva doma, s ulazom na istočnom pročelju, na adresi Trg kralja Tomislava 13, gdje se nalazi do danas (slika 22). Otvaranje ljekarne na novoj lokaciji uvjetuje se određenim preinakama i dogradnjama: u podrumskoj prostoriji, određenoj za laboratorij, treba sažidati prozor ispod ulaza u ofcinu sa zidom od 25 cm debljine. Stube koje vežu laboratorij s ofcinom moraju biti ograđene vatrobranim zidom, a podrum zgrade odijeljen zidom debelim 25 cm od podrumskih prostorija apoteke u kojem treba izvesti mala željezna vrata (38). Za preinake na vanjskoj strani zgrade bilo je potrebno ishoditi dodatnu građevinsku dozvolu. Prema podacima iz tadašnjega telefonskog imenika ljekarnik Vranić, za razliku od Ilakovca, ni-

Slika 22. Ivo Vranić 1938. g. seli ljekarnu na adresu Trg kralja Tomislava 13, gdje se nalazi i danas. Foto Jasenka Ferber Bogdan, rujan 2012. g.

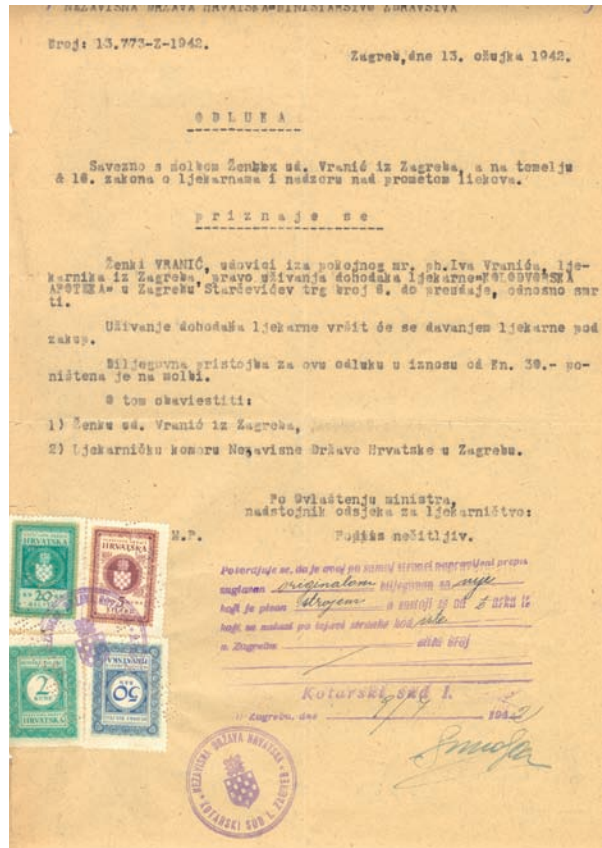
je stanovao u zgradi ljekarne već u Bogovićevoj ulici br. 2. Posljednja dva Vranićeva dopisa potječu iz travnja i svibnja 1941. godine. U prvome javlja da je vojni obveznik, i to apotekarski potpukovnik u rezervi te da odlazi na vojnu dužnost. Za vođenje ljekarne predvidio je stalno zaposlenu suradnicu Selmu Derenčin, a za rad u ljekarni Renatu Fodor i još jednog studenta farmacije (39). U drugome dopisu stoji popis suradnika ljekarne (slika 23). To su Boži-

Slika 23. Zaposlenici Kolodvorske ljekarne 1941. g. (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

dar Gurski s pravom na samostalno rukovanje ljekarnom, Zdravko Hus i Selma Derenčin te dva slušača farmacije koji obavljaju dvosemestralnu praksu, Tatjana Fišter i Zdravko Stjepanić (40).

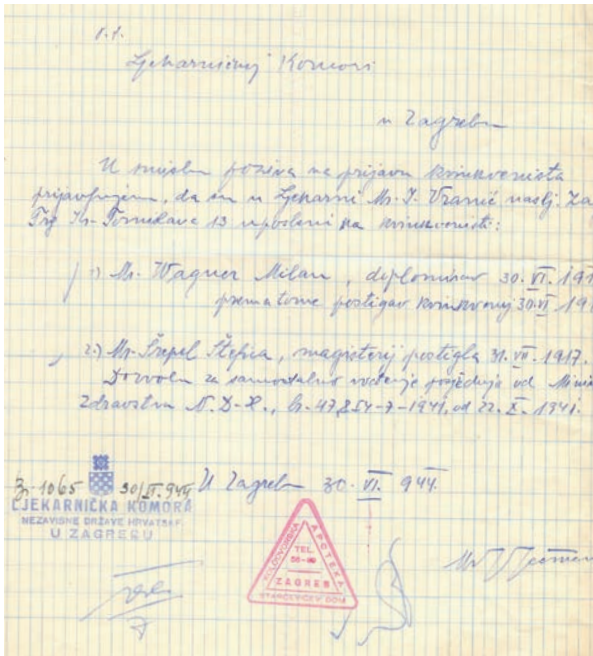
Dana 30. siječnja 1942. Ženka Vranić javlja Ljekarničkoj komori NDH da je njezin suprug, vlasnik Kolodvorske ljekarne, 23. siječnja 1942. godine preminuo te traži od Ministarstva zdravstva pravo uživanja dohotka ljekarne u skladu sa Zakonom o ljekarnama (41). Odlukom Ministarstva zdravstva NDH od 29. srpnja 1942. godine (slika 24) dopušteno je Ženki Vranić, udovici Ive Vranića, pravo uživanja dohotka Kolodvorske ljekarne u Zagrebu, *do preuda-je ili smrti* (42).

Slika 24. Odluka o prijenosu vlasništva Kolodvorske ljekarne na udovicu Ženku Vranić (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

Ivo Vranić pokopan je na zagrebačkom Mirogoju. Na nadgrobnom spomeniku stoji samo godina njegove smrti, dok je u mirogojskoj bazi podataka zabilježen pogrešan nadnevak 23. veljače umjesto 23. siječnja.

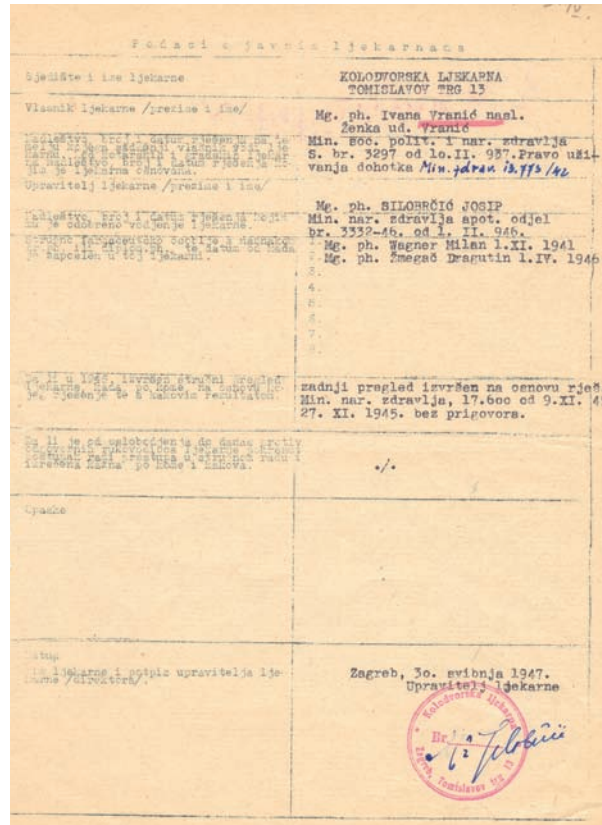
Godina 1942. bila je kobna za obojicu vlasnika Kolodvorske ljekarne, a nakon njihove smrti u ljekarni se smjenjuju zakupnici. Tako je već 29. srpnja 1942. temeljem odluke Ljekarničke komore broj 2987/1942. o ispunjenju svih uvjeta zakupa, ljekarna dana u zakup mr. ph. Jaroslavu Ječmenu (43). Godine 1944. ljekarnik Jaroslav Ječmen prijavljuje zaposlenike Milana Wagnera, koji u ljekarni radi još od 1. studenoga 1941., te Šteficu Šrepel (slika 25). Odlu-

Slika 25. Prijava zakupnika Kolodvorske ljekarne Jaroslava Ječmena o zaposlenima u ljekarni 1944.g. (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

kom od 29. rujna 1944. sljedeći je zakupnik ljekarne mr. ph. Eugen Šrepel (44), a 13. 12. 1945. na temelju Šrepelove molbe odobrena je polukondicija na ime mr. ph. Milana Wagnera (45). Nalogom javnog tužitelja za grad Zagreb broj O.N. 805/45 od 4. siječnja 1946. mr. ph. Eugen Šrepel razriješen je dužnosti upravitelja ljekarne te je upraviteljem imenovan mr. ph. Josip Silobričić. Radnici ljekarne u to su vrijeme Milan Wagner i Dragutin Žmegač (46) (slika 26).

Kolodvorska Ljekarna u Zagrebu, locirana na mjestu koje simbolički označava ulazak grada u moderno doba, opstala je sve do danas na lokaciji Tomislavov trg 13 pod nazivom Gradska Ljekarna Zagreb. Nažalost, inventar ljekarne nije očuvan, a na prošla nas vremena u interijeru podsje-

Slika 26. Podaci o javnim ljekarnama dne 30. svibnja 1947. g. (Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU)

čaju samo podne pločice, kao i u mnogim drugim ljekarnama grada Zagreba.

U godini kada se proslavlja 130 godina od utemeljenja Farmaceutsko-biokemijskoga fakulteta, obilježava se i 130. godišnjica rođenja Stanislava Ilakovca, prvog vlasnika Kolodvorske ljekarne, te 70. obljetnica smrti obojice njezinih vlasnika. Za dvije godine ova će ljekarna proslaviti 90 godina svog kontinuiteta – dobra prigoda da se njezina povijest zabilježi, a dokumentacija i eventualni sačuvani inventar opiše i sačuva.

Literatura

1. KNEŽEVIĆ S. Zagrebačka zelena potkova. Zagreb: Školska knjiga, 1996.
2. BUNTAK F. Povijest Zagreba. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske 1996.
3. DEPERDER J. Ph. Mr. Stanislav Ilakovac. Uz 25-godišnjicu magisterija. Farm Vjesn 1929; 19: 860-66.
4. BERKEŠ M. Stanislav Ilakovac, Pharmacien. Farm Glas 1959;15:363-5.
5. BERKEŠ M. Ph. mr. Stanislav Ilakovac. Farm Glas 1964;20:51-8.
6. ŠIKIĆ J. Ilakovac Stanislav. Hrvatski biografski leksikon sv. 6. Zagreb: Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža 2005., str. 18-19.
7. TARTALJA H. Uz 60-godišnji jubilej Farmaceutskog glasnika. Farm Glas 1967;213-24.
8. <http://povijest.net/v5/zivotpis/hr-zivotopisi/2011/stanislav-ilakovac/web> učitano 1. 10. 2012.
9. HR-HDA-1448 ZM-34C/103 M-660. Matična knjiga rođenih – Stanislav Ilakovac.

10. Anonimno: Hrvatske novice. Slovenec, god. 31, br. 228, 3. 10. 1903.
11. Branimirova ulica. Zagrebački leksikon, sv. 1. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2006.
12. Dokumentacija Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode grada Zagreba.
13. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU. Prijavni kartoni djelatnika Kolodvorske ljekarne.
14. Usmeno priopćenje.
15. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU. Rukopisni svitak s naslovom Reklama.
16. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU. Pismo Stanislavu Ilakovcu datirano 25. listopada 1928. g.
17. PRUTKI S. Zavičajnici grada Vinkovaca 1909.-1945. Vukovar. Državni arhiv u Vukovaru 2011.
18. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – dio pisma s porukom Zore Volovšek, nedatirano.
19. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU. Izjava o rasnoj pripadnosti – Stanislav Ilakovac, 13. 6. 1941.
20. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Pozivnica na kongres Saveza apotekara.
21. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – poruka ljekarnika Andrije Jovana.
22. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – letak Zaklade školovanje djece željezničkih službenika.
23. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU. Stanislav Ilakovac donacije, zahtjevi i molbe upućene na adresu Kolodvorske ljekarne.
24. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU. Račun za liječenje siromaha.
25. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU. Zaklada Nikola Ilakovac, Rješenje Kraljevske Banske uprave Drinske banovine u Sarajevu, IV-broj 3152 od 12. 3. 1931.
26. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Gradsko poglavarstvo u Zagrebu - upozorenja o podnošenju računa nabave za izdane lijekove.
27. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Pismo Franje Franka iz Osijeka Stanislavu Ilakovcu od 20. studenog 1936.
28. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Kupoprodajni ugovor iz 1937. g.
29. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – informacija o uvjetima prodaje ljekarne Peharc Franje u Trbovlju.
30. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Ilakovčevo pismo - rukopis naslovljen Drugovi.
31. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – pismo Uredništva Farmaceutskoga vjesnika iz 1938. g.
32. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Odgovor Andrije Mirkovića, urednika časopisa Farmacija iz 1939. g.
33. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Odjel za narodno zdravlje Banske vlasti banovine Hrvatske. Odobrenje prijenosa dozvole za vođenje i držanje ljekarne Cigula nasljednici u Dubravi na ime g. Ph. Mrs. Ilakovac Stanislava, br. 60 960 - X - 1940 od 17. 12. 1940.
34. Usmeno priopćenje.
35. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – osobnik Ive Vranića.
36. Staleški dio. Mr. Ivo Vranić. Vjesnik Ljekarnika 1942;24: 51-2.
37. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – predstavka Ive Vranića Apotekarskoj komori.
38. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Kr. Banske uprave Savske banovine u Zagrebu br. 42104-VI-1938. Odluka od 18. kolovoza 1938. o prese-ljenju ljekarne.
39. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Vranićev dopis upućen Pododsjeku za ljekarne Odje-la za narodno zdravlje Banske vlasti banovine Hrvatske, datiran 3. travnja 1941. g.
40. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – dopis Ive Vranića Ljekarničkoj komori datiran 9. svib-nja 1941. g.
41. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – obavijest Ženke Vranić Ljekarničkoj komori, o smrti supruga od 30. siječnja 1942. g.
42. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Odluka br. 13.773-Z-1942, od 13. ožujka 1942. g.
43. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Odluka Ministarstva zdravstva br. 47.652-Z-1942 od 29. srpnja 1942. o zakupu ljekarne od strane mr. ph. Ja-roslava Ječmena.
44. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Odluka Ministarstva zdravstva br. 31.134-1944. od 29. rujna 1944. o zakupu ljekarne od strane mr. ph. Eu-gena Šrepela.
45. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Odluka Ministarstva narodnog zdravlja br. 21789-1945. od 13. 12. 1945. za odobrenje polukondicije s mr. ph. Milanom Wagnerom.
46. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – nalog javnog tužitelja za grad Zagreb broj O.N. 805/45 od 4. siječnja 1946., mr. ph. Eugen Šrepel razrije-šen je dužnosti upravitelja ljekarne te je upraviteljem ime-novan mr. ph. Josip Silobrčić.

Adresa za dopisivanje/Corresponding Address:

Prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić, dr. med.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Zavod za povijest i filozofiju znanosti

Odsjek za povijest medicinskih znanosti

10000 Zagreb, Gundulićeva 24

e-mail: stella@hazu.hr

Primljeno/Received:

16. 11. 2012.

November 16, 2012

Prihvaćeno/Accepted:

8. 12. 2012.

December 8, 2012

Zahvaljujemo članovima obitelji Efendić na susretljivosti i pomoći pri izradi ovog rada, dr. sc. Draženu Švigelju i gospodinu Marku Landeki iz Vinkovaca te kolegici Andreji Der-Hazarijan Vukić na korisnim savjetima.

Errata corrigé

U **MEDICUSU** iz 2011. godine Vol 20, br 1 objavljen je članak "Arhivska vrela o Srećku Hofmanu - prvom rendgenologu Bolnice milosrdnih sestara u Zagrebu" autorice Stelle Fatović-Ferenčić i Darije Hofgräff.

Zamoljeni smo od koautorice teksta Darije Hofgräff da objavimo ispravak literature i ispravak o izvorima dokumentacije o ovom liječniku.

U sažetku i poglavlju "Bolnica milosrdnih sestara - počeci rendgenske dijagnostike" rečenica o izvorima dokumentacije o ovom liječniku treba glasiti:

U Hrvatskom državnom arhivu u fondu Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH te u fondu Zbora liječnika...

Literatura treba biti ovako citirana:

12. Hrvatski državni arhiv. Fond 890. Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. - Službenički list Kraljevine Jugoslavije.
13. Hrvatski državni arhiv. Fond 890. Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH - Krsni list.
14. Hrvatski državni arhiv. Fond 890. Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH – Domovnica.
15. Hrvatski državni arhiv. Fond 890. Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH – Diploma.
16. Hrvatski državni arhiv. Fond 890. Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. - Nostrifikacija diplome na Sveučilištu u Zagrebu.
17. Hrvatski državni arhiv. Fond 890. Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH Diploma - Vjenčani list.
18. Hrvatski državni arhiv. Fond 890. Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH – Rješenje poglavarstva grada Zagreba o priznanju specijalizacije iz rendgenologije od 31. srpnja 1922. godine br. 44973/1923.
33. Hrvatski državni arhiv. Fond 218. Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja Nezavisne Države Hrvatske. Odjel za pravosuđe.
34. Državni arhiv u Zagrebu. Fond 240. Bolnica milosrdnih sestara u Zagrebu. Dokumentacija o zaposlenicima; 1910./1947., knjiga 3, kutija 3.
35. Hrvatski državni arhiv. Fond 1477. Liječnička komora.
36. Hrvatski državni arhiv. Fond 1560. Odjel za izvršenje krivičnih i prekršajnih sankcija Republičkog sekretarijata za pravosuđe i upravu SRH, kartoteka osuđenih u KP Stara Gradiška i Goli otok.
37. Hrvatski državni arhiv. Fond 306. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina i okupatora i njihovih pomagača Hrvatske, kartoteka osuđenih.
38. Hrvatski državni arhiv. Fond 1950. Hrvatski iseljenici, kutija 10
39. Hrvatski državni arhiv. Fond 1619. Iseljenički muzej, kutija 9; knjiga 6.
40. Hrvatski državni arhiv. Fond 1617. Iseljenički katastar, kutija 6.

Zahvaljujemo koautorici na iznesenim podacima.

Uredništvo časopisa **MEDICUS**